

DİVAN EDEBİYATI NAZIM BİÇİMLERİ VE TÜRLERİ

A. NAZIM BİÇİMLERİ

I. BEYİTLERLE KURULAN BİÇİMLER

a) **GAZEL**: Sözlük anlamı “kadınlarla âşıkâne sohbet etmek” olan Arapça bir kelimedir. Gazel Türk edebiyatına bağımsız bir nazım biçimi olarak İran edebiyatı yoluyla girmiştir. Türk şairlerinin en çok kullandıkları nazım biçimidir.

Gazelin ilk beytine *matla*(doğuş yeri), ikinci beytine *hüsn-i matla* beyit, son beytine *makta*(kesme yeri), sondan bir öncekine *hüsn-i makta* adı verilir. Şairin mahlas(takma ad)ını kullandığı beyti mahlas beyti ya da mahlas-hâne denir.

Edebiyatımızda gazeller genellikle 5-15 beyit arasında yazılmıştır. En çok 5, 7, 9, 11 gibi tek sayılı beyitlerin kullanıldığı görülür. Gazelin en güzel beyti, *beytü'l-gazel* ya da *şâh beyit* diye anılır. Her beyti aynı güzellikte ise *yek-âvâz*, beyitler arasında anlam birliği bulunuyorsa *yek-âhenk* gazel adı verilir. Uyak düzeni *aa-ba-ca-da-ea-fa-ga* biçimindedir. Dize ortalarında iç uyaklı olan gazellere *musammat gazel* denir.

GAZEL

me fâ 'i lün | me fâ 'i lün | me fâ 'i lün | me fâ 'i lün |
. — . — | . — . — | . — . — | . — . — |

- ÖR:1** Meni cândan usandurdı cefâdan yâr usanmaz mı -a (matla beyit)
Felekler yandı âhumdan murâdum şem'i yanmaz mı -a
- 2 Kamu bîmârına cânân devâ-yı derd ider ihsân -a (hüsn-i matla beyit)
Niçün kılmaz mana dermân meni bîmâr sanmaz mı -b
- 3 Gamum pinhân dutardum men didiler yâra kıl rûşen -a
Disem ol bî-vefâ bilmen inanur mı inanmaz mı -c
- 4 Şeb-i hicrân yanar cânum töker kan çeşm-i giryânum -a
Uyadur halkı efgânım kara bahtum uyanmaz mı -d
- 5 Gül-i ruhsârına karşı gözümden kanlu ahar su -a
Habîbüm fasl-ı güldür bu ahar sular bulanmaz mı -e
- 6 Degüldüm men sana mâ'il sen itdün aklumu zâ'il -a (hüsn-i makta beyit)
Mana ta'n eyleyen gâfil seni görgeç utanmaz mı -f
- 7 **Fuzûlî** rind-i şeydâdur hemîşe halka rüsvâdur -a (makta beyit)
Sorun kim bu ne sevdâdur bu sevdâdan usanmaz mı -g (mahlas beyti)
(Fuzûlî XVI. Yüzyıl)¹

GÜNÜMÜZ DİLİYLE

- ÖR:1** Sevgili, cefası ile beni candan usandırdı, cefa etmekten kendisi usanmaz mı?
Ahımın ateşinden gökler yandı, muradımın mumu hâlâ yanmaz mı?

¹ Hasibe Mazioğlu, *Fuzûlî ve Türkçe Divanı'ndan Seçmeler*, Kül. Bak.Yay., Ankara, 1986, s.200-201.

- 2 Bütün aşk hastalarının derdine deva ihsan eden sevgili
Bana niçin çare bulmuyor, yoksa beni hasta sanmaz mı?
- 3 Gamımı, sıkıntımı gizli tutardım, yâre açıkla dediler
Bilmiyorum, söylesem , o vefasız inanır mı inanmaz mı?
- 4 Ayrılık gecesinde canım yanar, ağlayan gözüm kanlı göz yaşı döker.
İniltirim halkı uyandırır, kara talihim uyanmaz mı?
- 5 Gül yanağına karşı gözümde kanlı göz yaşı akar.
Sevgilim! Gülmevsimidir, akar sular bulanmaz mı?
- 6 Ben sana gönül vermemiştim, aklımı çeldin.
Beni ayıplayan şaşkın, seni görüp utanmaz mı?
- 7 Fuzûlî, halka daima rezil olmuş bir rinttir, tutkundur.
Bunun nasıl bir sevda olduğunu kendisine sorun, bu sevdadan usanmaz mı?

b) **KASİDE:** *Belli bir amaç için yazılmış manzume* demektir. Türk edebiyatında din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla yazılan uzun şiirleridir. Beyit sayısı 33(31) ile 99 arasında değişir. Uyak düzeni gazel ile aynıdır: *aa-ba-ca-da-...* Gazelde olduğu gibi ilk beytine *matla*, son beytine *makta*, en güzel beytine *şâh* (ya da *beytü'l-kasîd*) beyit adı verilir. Şarin mahlasının bulunduğu beyit *tâc beyit* diye anılır. Kaside altı bölümden oluşur. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1. **Nesîb ya da teşbîb:** Kasidenin ilk bölümüdür. Beyit sayısı 15 ile 20 arasındadır. Şair konuya doğrudan doğruya girmeyeceği için, önce aşktan, tabiat güzelliğinden, mevsimlerden ya da bayramlardan söz açar. Kasideler genellikle nesîb bölümünde işlenen konulara göre adlandırılır: bahâriye, şitâiye(Kış), ramazaniye gibi. Bazı kasideler de nesîb bölümündeki rediflere göre adlandırılır: su redifli Su Kasidesi, sünbül redifli Sünbül Kasidesi gibi.

2. **Girizgâh:** Medhiye bölümüne geçerken söylenen beyit ya da beyitlerden oluşur. Uygun bir nükte ile medhiyeye geçileceği bu bölümde bildirilir.

ÖR: Bir câm sun Allâh için bir kâse de ol mâh için
Tâ medh-i şâhenşâh için alam ele levh ü kalem
(Nef'î XVII. Yüzyıl)
Bahâr Kasidesi'nden

GÜNÜMÜZ DİLİYLE

Bir kadeh sun Allah rızası için bir kâse de o ay yüzlü için
Ta ki o şahlar şahını övmek için elime kâğıtve kalem alana kadar.

3. **Medhiye:** Kasidenin sunulduğu kişinin övüldüğü bölümdür. Övülen kişinin yetenekleriyle orantısız abartılı pek çok övgü yer alır. Kalıplaşmış benzetme ve mazmunlarla bezenmiş bir bölümdür.

4. **Tegazzül:** Kasidenin gazel söylenen kısmıdır. Şair uygun bir beyitle gazel söyleyeceğini bildirir.

5. **Fahriye:** Şairin kendi kişilik ve sanatını övdüğü bölümdür. Genellikle İran edebiyatının tanınmış şairleri ile karşılaştırmalara gidilir. Şair kendini ya onlarla bir tutar ya da onlardan üstün olduğunu söyler. En ünlü fahriyeler *Nef'î*'ye aittir.

6. **Dua:** Kasidenin en son bölümüdür. Birkaç beyitten oluşur. Şair burada övdüğü kimsenin başarılı, talihli, uzun ömürlü olması için duada bulunur.

c) **MESNEVÎ**: Sözlük anlamı “ikişer ikişer, ikili” demektir. Her beytin dizeleri kendi aralarında uyaklı, aruz kalıplarının kısa olanları ile yazılan uzun bir nazım biçimine verilen addır. İran edebiyatında ortaya çıkmış, Arap ve Türk edebiyatlarına İranlılardan geçmiştir. Mesneviler, bir hikâyenin anlatılması ve uzun yazılması dolayısıyla doğu edebiyatları içindeki romanlar olarak adlandırılabilir. Mesnevilerdeki beyit sayısı binlerle ifade edilir: Mevlânâ'nın Mesnevi'si 25.700 beyit civarındadır.

Mesnevinin bölümleri aşağıdaki gibidir:

1. Besmele: İslâmî geleneğe uygun olarak, mesneviler de besmele ile başlar. Kimi zaman ayrı kimi zaman da mesnevi vezninde beyit olarak karşımıza çıkar.

ÖR: Zikr-i bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Kamu nesne bizegidür iy hakîm
(Ahmedî XV. Yüzyıl)²
Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adını anma
Bütün varlıkların yaratıcısı olan ey Allah'ım!

2. Mensur ya da Manzum Dîbâce: Mesnevinin önsöz bölümüdür.

3. Münâcât: Allah'a yakarış anlamındaki bu başlık altında şairler, kulun güçsüzlüğünü, her konuda Allah'ın yardımına muhtaç olduğunu anlatırlar.

ÖR: Hudâyâ bize tevîki refîk it Allah'ım! Bize yardımını yoldaş et,
Makâm-ı hakka tahkîki tarîk it Bize gerçeğe ulaşma yolunu göster.

İlâhî âciz ü hâr u nahîfem Allah'ım! Beceriksiz, değersiz ve güçsüzüm
Kavî bî-çâre vü süst ü za'îfem Son derece çaresiz, gevşek ve zayıfım.

Dilümi saklagıl sehv ü zeleden Dilimi yanlıştan ve eksikten koru,
Bilümi arı kıl haşv u halelden Zihnimi boş ve anlamsız şeylerden arındır.

Kerem sinün kerîmâ feth-i bâb it Yüce Allah'ım! Büyüklük senindir.
Bu vird-i müstetâb-ı müstecâb it Bu güzel duayı kabul edip, kolaylık ver.

(Şeyhî XV. Yüzyıl)³

4. Tevhîd: Allah'ın birliğine inanma anlamındaki bu bölümde, şair, Allah'ın sıfatlarını sayar.

ÖR: Fikr ider misin ki var bir pâk zât İlâhî ve yüce bir varlık bulunduğunu
Ki andan aldı varlığını kâ'inât Evrenin ondan var olduğunu düşündür müsün?

Bu cüvân-ser pîr ü bu çerh-i kebûd Bu genç görünümlü ihtiyar (dünya), bu masmavi
Kendüzinden bulmadı lâ-şek vücûd gökyüzü, şüphesiz kendiliğinden oluşmadı.

Evvel oldur evveli bî-ibtidâ O, başlangıcı olmayan ilk,
Ahir oldur âhiri bî-intihâ Sonu olmayan sonuncudur.

² İsmail Ünver, *Ahmedî, İskender-nâme*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1983, 1. yaprak.

³ F.K. Timurtaş, *feyhî, Hüsrev ü fîrin*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1963, s.1-2

Ol durur bî-şek vücûd-ı mutlak ol Şüphesiz mutlak varlık O'dur,
Böyle bağla i'tikâdun ber-hak ol Gerçeği gör ve böyle olduğuna inan.
(Ahmedî XV. Yüzyıl)⁴

5.Na't: Hz. Muhammed'i övmek için yazılan şiiirdir. Hz. Muhammed'in üstünlüklerinden bahsedilir.

ÖR: Ol Ahmed kim kamudan Mustafâ'dur O, bütün varlıklardan daha temiz olan Ahmed,
Muhammed'dür ki fahr-ı enbiyâdur Bütün peygamberlerin övücü olan Muhammed'dir.

Risâlet tahtının sultânı oldur O, peygamberlik tahtının sultanı,
Dü âlem cümle tendür cânı oldur Bedene benzeyen iki âlemin de canıdır.
(Ahmed-i Dâ'î XV. Yüzyıl)⁵

⁴ İsmail Ünver, *Ahmedî, İskender-nâme*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1983, 2. yaprak.

⁵ Gönül Alpay, *Ahmed-i Dâ'î, Çeng-nâme*, Harvard University Press, 1973, 5a-6a.